विन्धसः, पुं, चन्द्रः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

विन्ध्यः, पुं, पर्व्वतविशेषः। इत्यमरः॥ (यथा, मनौ। २। २१।

"हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यं यः प्राग्विनशनादपि।
प्रत्यगेव प्रयगाच्च मध्यदेशः प्रकीर्त्तितः॥")

व्याधः। इति मेदिनी॥ विन्ध्यपर्व्वतस्य निम्नशृङ्गत्वकारणम्। यथा,—

नारद उवाच।

"किमर्थमद्रिं भगवानगस्त्य-
स्तं निम्नशृङ्गं कृतवान् महर्षिः।
कस्मै कृते केन च कारणेन
नस्तद्वदस्वाखिलसत्त्ववृत्ते॥

पुलस्त्य उवाच।

पुरा हि विन्ध्येन दिवाकरस्य
गतिर्निरुद्धा गगनेचरस्य।
रविस्ततः कुम्भभवं समेत्य
होमावसाने वचनं बभाषे॥
समागतोऽहञ्च द्विजर्षभ त्वां
कुरुष्व मय्युद्धरणं मुनीन्द्र।
ददस्व दानं मम यन्मनीषितं
चरामि येन त्रिदिवे सुनिर्वृतः॥
इत्थं दिवाकरवचो गुणसङ्गयोगि
श्रुत्वा तदा कलसजो वचनं बभाषे।
दानं ददामि तव यन्मनसा त्वभीष्टं
नार्थी प्रयाति विमुखो मम कश्चिदेव॥
श्रुत्वा वचोऽमृतमयं कलसोद्भवस्य
प्राह प्रभुः करपुटं प्रणिधाय मूर्द्ध्नि।
एषोऽद्य मे गिरिवरः प्ररुणद्धि मार्गं
विन्ध्यस्य निम्नकरणे भगवान् यतस्व॥
इति रविवचनादुवाच कुम्भजन्मा
कृतमिति तद्धि मया हि नीचशृङ्गम्।
तव किरणजितो भविष्यतीति महीध्रो
मम हि शरणसमागतस्य का व्यथा ते॥
इत्येवमुक्त्वा कलसोद्भवस्तु
सूर्य्यञ्च संस्तूय विनम्य भक्त्या।
जगाम संत्यज्य हि दण्डकं हि
विन्ध्याचलं वृद्धवपुर्महर्षिः॥
गत्वा वचः प्राह मुनिर्महीध्रं
यास्ये महातीर्थवरं सुपुण्यम्।
वृद्धोऽप्यशक्तश्च तवाधिरोढुं
तस्माद्भवान् नीचतरोऽस्तु सद्यः॥
इत्येवमुक्तो मुनिसत्तमेन
स नीचशृङ्गस्त्वभवन् महीध्रः।
समाक्रमच्चापि महर्षिमुख्यः
प्रोल्लङ्घ्य विन्ध्यं द्विज आह शैलम्॥
यावन्न भूयो निजमाव्रजामि
महाश्रमं धौतवपुः सुतीर्थात्।
त्वया न तावत्त्विह वर्द्धितव्यं
न चेत् शपिष्येऽहमवज्ञया ते॥
इत्येवमुक्त्वा भगवान् जगाम
दिशं स यामीं सहसान्तरीक्षम्।
आक्रम्य तस्थौ स हि तां तदाशां
काले व्रजाम्यत्र यदा मुनीन्द्र॥
तत्राश्रमं रम्यतरं हि कृत्वा
संशुद्धजाम्बूनदतोरणान्तम्।
तत्राथ निःक्षिप्य विदर्भपुत्रीं
स्वमाश्रमं सौम्यमुपाजगाम॥
ऋतावृतौ कार्य्यपरो ह्यगस्त्यो
नित्यं तदा स्वाश्रममावसत् सः।
शेषञ्च कालं स हि दण्डकस्थ-
स्तपश्चचारामितकान्तिमान्मुनिः॥
विन्ध्योऽपि दृष्ट्वा गगने महाश्रमं
वृद्धिं न यात्येव भयान्महर्षेः।
नासौ निवृत्तेऽभिमतिं निधाय
स संस्थितो नीचतराग्रशृङ्गः॥
एवं त्वगस्त्येन महाचलेन्द्रः
स नीचशृङ्गो हि कृतो महर्षे।
तस्योर्द्ध्वशृङ्गे मुनिसंस्तुता सा
दुर्गा स्थिता दानवशासनार्थे॥
देवाश्च सिद्धाश्च महोरगाश्च
विद्याधरा भूतगणाश्च सर्व्वे।
सर्व्वाप्सरोभिः सहिता दिवानिशं
कात्यायनीं तस्थुरपेतशोकाः॥"

इति वामनपुराणे देवीमाहात्म्ये १८ अध्यायः॥

"आर्य्यावर्त्तः पुण्यभूमिर्मध्यं विन्ध्यहिमागयोः।"

इत्यमरः॥

"विन्ध्यस्य पश्चिमे भागे मत्स्यभुक् पतितो भवेत्॥"

इति प्राचीनाः॥

विन्ध्यकूटः, पुं, (विन्ध्ये कूटं माया कैतवं वा यस्य। व्याजेन तस्यावनतीकरणादस्य तथात्वम्।) अगस्त्यमुनिः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

विन्ध्यवासी, [न्] पुं, (विन्ध्ये वसतीति। वस+णिनिः।) व्याडमुनिः। इति हेमचन्द्रः॥

विन्ध्यवासिनी, स्त्री, (विन्ध्ये वसतीति। वस्+णिनिः। ततस्त्रियां ङीप्।) दुर्गा। यथा,—

"सहस्राक्षोऽपि तां गृह्य विन्ध्यं वेगाज्जगाम ह।
तत्र गत्वा तथोवाच तिष्ठस्वात्र महावने॥
पूज्यमाना सुरैर्नाम्ना ख्याता त्वं विन्ध्यवासिनी।
तत्र स्थाप्य हरिर्देवीं दत्त्वा सिंहञ्च वाहनम्।
भवामरारिहन्त्रीति ह्युक्त्वा स्वर्गमवाप्नुयात्॥"

इति वामने ५१ अध्यायः॥ *॥

अन्यच्च देवीपुराणे ३५ अध्याये।

"विन्ध्येऽवतीर्य्य देवार्थं हतो घोरो महाभटः।
अद्यापि तत्र सावासा तेन सा विन्ध्यवासिनी॥"

विन्ध्यस्थः, पुं, (विन्ध्ये विन्ध्यपर्व्वते तिष्ठतीति। स्था+कः।) व्याडिमुनिः। इति जटाधरः॥

विन्ध्या, स्त्री, लवलीवृक्षः। इति मेदिनी॥ त्रुटिः। इति हेमचन्द्रः॥ एलाचि इति भाषा॥

विन्ध्यावली, स्त्री, बलिपत्नी। बाणराजमाता। इति पुराणम्॥ (यथा, भागवते। ८। २०। १७।

"विन्ध्यावली तदागत्य पत्नीजालकमालिनी॥")

विन्ध्यावलीपुत्रः, पुं, (विन्ध्यावल्याः पुत्रः।) बाणराजः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

विन्ध्यावलीसुतः, पुं, (विन्ध्यावल्याः सुतः।) बाणराजः। इति जटाधरः॥

विन्नः, त्रि, (विद्+क्तः। "नुदविदेति।" ८।२।५६। नत्वम्।) विचारितः। प्राप्तः। इत्यमरः॥ ज्ञातः। स्थितः। इति विश्वः॥

विन्यस्तः, त्रि, (वि+नि+अस+क्तः।) कृतविन्यासः। यथा,—

"सद्द्रव्या गुणगुम्फिता सुकृतिनां सत्कर्म्मणां ज्ञापिका
सत्सामान्यविशेषनित्यमिलिता भावप्रकर्षोज्ज्वला।
विष्णोर्वक्षसि विश्वनाथकृतिना सिद्धान्तमुक्तावली
विन्यस्ता मनसो मुदं वितनुतां सद्युक्तिरेषा चिरम्॥"

इति सिद्धान्तमुक्तावली॥

विन्याकः, पुं, (वि+नि+अक+घञ्।) विद्धवृक्षः। इति शब्दचन्द्रिका॥ छातियान् इति भाषा॥

विन्यासः, पुं, (वि+नि+अस+घञ्।) स्थापनम्। रचनम्। यथा, ज्ञानार्णवे। वैष्णवे तु।

"एकैकवर्णमुच्चार्य्य मूलाधाराच्छिरोऽन्तकम्।
नमोऽन्तमिति विन्यास आन्तरः परिकीर्त्तितः॥"

अपि च।

"ओमाद्यन्तो नमोऽन्तो वा सबिन्दुर्बिन्दुवर्ज्जितः।
पञ्चाशद्वर्णविन्यासः क्रमादुक्तो मनीषिभिः॥"

इति भट्टः। इति तन्त्रसारः॥

अन्यच्च।

"गृहेषु मणिविन्यासो विज्ञेयो न च दण्डवत्।
विशुद्धहीरकन्यासो विधेयः सदनोपरि।
तेन सर्व्वाणि नश्यन्ति अरिष्टानि महीभुजाम्॥"

इति युक्तिकल्पतरुः॥

किञ्च।

"तया कवितया किंवा तया वनितया च किम्।
पदविन्यासमात्रेण यया नापहृतं मनः॥"

इत्युद्भटः॥

विप, क क्षेपे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (चुरा०-पर० सक०-सेट्।) क, वेपयति। इति दुर्गादासः॥

विपक्षः, पुं, (विरुद्धः पक्षो यस्य।) शत्रुः। इत्यमरः॥ (यथा, हरिवंशे। ५३। ५४।

"तत्र वंशा विभज्यन्तां विपक्षः पक्ष एव च।
पुत्राणां हि तयो राज्ञो भविता विग्रहो महान्॥"

यथा च रघुवंशे। १७। ७५।

"इन्दोरगतयः पद्मे सूर्य्यस्य कुमुदेंऽशवः।
गुणास्तस्य विपक्षेऽपि गुणिनो लेभिरेऽन्तरम्॥"

न्यायमते साध्याभाववत्पक्षः। यथा, भाषापरिच्छेदे। ७३।